

Az igazságosság mint eszmény

z igazságosság egyike azoknak a közösségi – politikai vagy társadalmi – kérdéseknek, amelyekről szóló párbeszéd – helyenként heves vita – végigkíséri az emberiség történelmét és benne az eszmetörténetet. A kérdést a bölcséletnek a közgondolkodást évszázadokon át meghatározó óriásai (például Plátón, Arisztotelész, Kant) tárgyalták. Napjaink politikai-filozófiai vitáinak is sokat vizsgált kérdése. Elegendő John Kekes magyarul is megjelent két könyvére (*A konzervativizmus ésszerűsége*, Budapest, 2001, Európa, és *Az egalitarizmus illúziói*. Máriabesenyő–Gödöllő, 2004, Attraktor) utalnunk, amelyekben a téma irodalmának igen gazdag felsorolása is megtalálható.

Mit tehet hozzá ezekhez a laikusok párbeszéde vagy akár vitája? Talán két dolgot. Egyik, hogy valamennyire képet adhat a mai magyar társadalom igazságosságfelfogásáról. A másik, hogy a mai fontos társadalmi kérdések közül néhányat egyik vagy másik következetes igazságosságfelfogás alapján megvizsgálva ráébredhetjük magunkat, a közvéleményt és a politika alakítóit, hogy az adott igazságosságfelfogásból milyen konkrét intézkedések következnek, és eloszlathatunk néhány közkeletű, veszélyes illúziót.

Ez utóbbi már csak azért is érdekes és fontos, mert az igazságosság a politika egyik kedvenc jelszava, noha viszonyuk a történelem során sokszor volt különösen perverz. Elég csak arra gondolnunk, hogy ezt a fogalmat abszolutizálva és jelszóként felhasználva – pontos meghatározását persze szándékosan mellőzve – követték el a történelem legnagyobb gáztetteit, köztük a fasizmus és a kommunizmus rémségeit.

Nézetem szerint az igazságosság – bármely felfogását valljuk is – elsősorban eszmény. Soha meg nem valósítható cél. Az emberi tevékenység célvezérelt volta következtében azonban éppen ezért rendkívül fontos. A világban minden és mindenki egyensúlyra törekszik, amely törekvés sokszor célul tűzött eszmények követésében ölt testet. Amikor tehát megpróbáljuk meghatározni az igazságosság mi-
benlétét, érdemes észben tartani, hogy nem csupán a múltat és a jelent vizsgáljuk, hanem a jövőt alakítjuk. Egy társadalom jelentős mértékben olyan lesz, amilyen igazságosságfelfogást magáénak vall.

AZ IGAZSÁGOSSÁG A JÓ ÉLET EGYIK ÁLTALÁNOS POLITIKAI
FELTÉTELE

Ezt az állítást az igazságosság és a jó élet különböző felfogását vallók is valószínűleg elfogadják. Az állítás azonban nyilvánvalóan kettős. Egyrészt azt állítom, hogy az igazságosság a jó élet egyetemes politikai feltétele, azaz általában nem

beszélhetünk jó életről igazságosság nélkül. Az állítás második része, hogy az igazságosság a jó életnek csupán egyik egyetemes politikai feltétele, és a többi általános feltétel (például béke, biztonság, egészség, szabadság, rend, jólét) nélkül nem garanciája a jó életnek.

Természetesen a jó élet fogalmának is többféle meghatározása lehetséges. A leírtakat úgy kell értelmezni, hogy én a jó élet meghatározásaként elfogadom John Kekes definícióját. „Egy élet akkor jó, ha megeléjénék elégedettséget okoz, mások számára pedig jó származik belőle” (John Kekes: *A konzervativizmus észszerűsége*. Budapest, 2001, Európa, 99). Bármilyen meghatározást fogadunk is el, nyilvánvaló, hogy a jó élet egyetemes politikai feltételei időlegesen vagy tartósan ellentétbe kerülhetnek egymással, és – álláspontom szerint – nincs általános szabály arra, hogy ilyenkor melyiket szükséges előnyben részesíteni. Ez azt jelenti, hogy elfogadhatatlannak tartom a jó élet egyik vagy másik egyetemes feltételét – például éppen az igazságosságot – abszolutizálni a társadalmi problémák megoldása során. A lehető legtöbb feltételt kell figyelembe venni. Ehhez pedig éppen az szükséges, hogy ezen feltételek mindegyikének meghatározásában világos és következetes álláspontot foglaljunk el.

AZ IGAZSÁGOSSÁG ALAPJA AZ ELFOGADOTT ÉRDEM

Minden közösségben létezik a javaknak és a kötelezettségeknek, előnyöknek és hátrányoknak, jutalmaknak és büntetéseknek egy elosztási rendszere. Ez a rendszer lehet esetleges, lehet pontosan kimunkált. Lehet általánosan vagy a többség által elfogadott, és lehet egy kisebbség – esetleg egyetlen személy – által a közösségre erőltetni. Lehet igazságos és lehet igazságtalan. Ahhoz azonban, hogy ezt kijelenthessük, meg kell fogalmaznunk, hogy mi az igazságosság alapja, azaz minek alapján döntjük el, hogy valami igazságos vagy nem igazságos.

Az egyik lehetséges válasz, hogy az igazságosság alapja az egyenlőség, ahogyan azt John Rawls kifejti (*Az igazságosság elmélete*. Budapest, 1997, Osiris). A másik lehetséges választ John Kekes így fogalmazza meg: „az igazságosság azt követeli meg, hogy az emberek megkapják, amit megérdemelnek, illetve ne kapják meg, amit nem érdemelnek meg,” (*Az Egalitarizmus illúziói*. Máriabesenyő–Gödöllő, 2004, Attraktor, 51). Meghatározását kifejtve azt is hozzátesszi, hogy amennyire csak az élet esetlegességei és a szűkösség (a rendelkezésre álló javak korlátozott mennyisége) ezt megengedik. Történelmi tapasztalataink és az emberi tevékenység célvezérelt volta egyaránt arra indítanak, hogy ez utóbbi meghatározást fogadjuk el.

Az igazságosság alapjának az érdemet tekintve még se arra a kérdésre nem válaszoltunk, hogy mit tekintünk érdemnek vagy elfogadott érdemigénynek, se arra, hogy milyen arányosság áll fenn a kapott előnyök és az elfogadott érdemigények között. A döntő azonban nem ez, mert ez nagymértékben függ egy társadalom hagyományaitól. A döntő – valójában állásfoglalást igénylő – kérdés az, hogy elfogadható-e és célszerű-e elfogadni, hogy az igazságosság alapja az érdem. Én ma-

gam mindkét kérdésre igennel válaszolok. Az emberek egyébként az első kérdésre szinte ösztönszerűen felelnek igennel, ha mérlegelni tudják az érdem mibenlétét. Egy jó ács – ha a közösségnek módja van ismerni munkáját – több megrendelést kap, mint egy rossz. Egy jó tanár több hálát kap tanítványaitól, mint kevésbé jó pályatársa, egy jó lelkészt jobban szeret a közössége, mint egy kevésbé jót. A másik kérdésre adott válasz valójában egy közösségi döntés: ha az igazságosság alapja az érdem, akkor az ésszerűen gondolkodó emberek érdemeket akarnak szerezni. Azzal pedig, hogy egy közösség mit tekint elfogadott, legitim érdemnek, alapvető döntést hoz jövőjéről.

Az emberek személyes adottságait (okosság, szépség, jóság), jellemét a közösség ösztönösen érdemnek tekinti. Általában elfogadják, hogy az emberek társas viszonyai (család, barátság) legitim érdemigények. Az is természetes, hogy az emberek megállapodásai (munka- vagy egyéb szerződések) és végül, de nem utolsósorban cselekedetei (az elvégzett munka, a másoknak tett jó) az érdemek közé sorolandók. Amennyiben egy közösség elfogadja, és intézményei révén támogatja, hogy ezek az érdemek az előnyök elosztásának, hiányuk a hátrányok viselésének alapjai legyenek, akkor az ésszerűen gondolkodó emberek megbecsülik adottságaikat, és fejlesztik képességeiket, ápolják viszonyaikat, betartják megállapodásaikat és cselekedeteik a jóra irányulnak.

Az előnyök elosztásának és a hátrányok viselésének érdemek alapján történő elosztása természetesen korlátozott. Az érdemalapú igazságosságfelfogás következetessége éppen abban rejlik, hogy e felfogás szerint ezeknek a korlátoknak általában nincs közük az igazságossághoz. Gyakran éppen a jó élet más egyetemes, társadalmi vagy egyéni feltételei által az igazságosság elé helyezett szempontokról van szó. Ezek közé tartoznak az élet esetlegességei. Egy árvíz vagy szökőár áldozatain nem azért segítünk, mert így igazságos, hanem mert így emberséges. Sőt, hibásan járunk el, ha az igazságosságra alapozzuk a segítséget, mert újra az árterületre fognak építkezni, vagy nem lesznek elővigyázatosak, hiszen gondolhatják, hogy az igazságosság alapján „jár” nekik a segítség.

AZ ELFOGADOTT ÉRDEMEK ÁLLANDÓSÁGA

Az érdem csak akkor lehet az igazságosság alapja, ha az elfogadott érdemek kellően állandók ahhoz, hogy az egyén és a közösség cselekedetei az érdemre irányulhassanak. A magyarországi viszonyok ennek a stabilitásnak a kérdését különösen fájoan vetik fel, s félő, hogy az igazságosságról folyó párbeszédet ez olyan mértékben tereli az érzelmek területére, ami a racionális vita akadályja lehet. Az állam(párt)hoz való hűségnek (valójában kiszolgáltatottságnak) és a közvagyon gyarapításának az öngondoskodás elé helyezése mérhetetlen károkat okozott a gyógyítási és idős kori ellátásban (nyugdíj), az oktatásban, az épített környezetben, a környezetvédelemben, egészen az olyan személyes viszonyokig, mint a gyermekek megszületése és felnevelése. Szándékosan kerülöm a gyermekvállalás szót, mert az éppen egyik példája annak, hogy az érdemet (a jövő ge-

neráció világra hozatala és felnevelése) hogyan lehet verbálisan is megfosztani érdem mivoltától, és hátránynak feltüntetni.

A legitim érdemek érdem mivolta és figyelembevételük súlya természetesen változik. A korábbi társadalmi előjogok (például nemesség, amely valaha a viszonyok közé tartozó legitim érdemigény volt) ma nevetségesen hatnak. Ám racionálisan gondolkodó ember aligha kérdőjelezheti meg olyan személyes tulajdonságok, mint például a szépség legitim érdemigény mivoltát. Még akkor sem, ha az érintett ezt személyesen nem tekinti fontosnak. A családi viszonyok alapján megjelenő érdemigényeket (a szülő gondoskodik gyermekéről) ésszerűen gondolkodó társadalmakban szintén nem kérdőjelezzük meg. A megállapodásokon és a cselekedetekben alapuló érdemigények jelentőségét akkor érezzük igazán, ha belegondolunk abba, hogy a megállapodások be nem tartása és a megbízhatatlanság, a felelőtlen vagy rosszindulatú cselekedetek milyen társadalmi berendezkedéshez vezetnek. Az emberek nagy többsége aligha szeretne egy a tulajdon biztonságát nem garantáló, vagy a szándékos károkozást nem szankcionáló társadalomban élni. Ráadásul egy ilyen társadalom nem is életképes, csak időlegesen képes garantálni önmaga fennmaradását.

Az a közösség ellenben, ahol a kötelezettségek teljesítése, a munka és a szolgáltatások pontos elvégzése legitim érdemigény, ott a rendszer megbízhatóan működik. A fogorvos, a vízvezeték-szerelő és a buszsofőr egyaránt gondos munkára törekszik, mert ennek alapján jut előnyökhöz vagy szenved hátrányt.

Az érdemek érdem mivoltát a közösségnek meg kell tanulnia, és ez a tanulási folyamat sajnos lassú. Az öngondoskodásról leszoktatott emberek például nagyon nehezen tanulják meg, és fogadják el, azaz teszik pillanatnyi igazságérzetük részévé, hogy ez bizony előnyök és hátrányok alapja lehet. Márpedig fontos, hogy az igazságosság követelménye alapján meghozott döntések általában egybeessenek az emberek pillanatnyi igazságérzetével, ellenkező esetben felborul a társadalmi béke. Ez teszi a társadalmi stabilitás alapkérdésévé a legitim érdemigények állandóságát. A társadalom pillanatnyi igazságérzetét nagyon gyakran éppen a feltételek megváltozása zavarja meg. Ha egy korábban általánosan elfogadott érdem (a föld gondos és dolgos művelése és gyarapítása) hirtelen bűnné (kulák) válik, a társadalomban sok évtizedes traumát okozhat.

Abban a közösségben, amelyben a köztulajdon és annak gyarapítása legitim érdemigénynek számított – például a békés, kiegyensúlyozott jólétben eltöltött öregkor ígéretének –, nagyon nehezen fogadják el, hogy egyik napról a másikra eddig nem legitim érdemigények – például ügyeskedés, az alkalmas helyzet jó felismerése és kihasználása – váljanak az előnyökhöz jutás alapjává. Mindezzel nem az érdemigények változtathatatatlansága mellett érvelek – már csak azért sem, mert természetüknél fogva is változnak –, ám a változásnak olyan sebességűnek kell lennie, hogy a közösség képes legyen hozzá alkalmazkodni, és a társadalmi szereplők pillanatnyi igazságérzete összhangban legyen az egyén és a közösség jó életét szolgáló igazságosság követelményeivel. Ehhez tartozik az is, hogy az érdemigények – éppen a változások miatt – állandó megerősítésre szorulnak. Az igazságos-

ság fogalmát ugyanakkor világosan meg kell különböztetni az egyén és a közösség pillanatnyi igazságérzetétől, amelyet számos irracionális és érzelmi tényező befolyásolhat. Ésszerű politika csak azt a célt tűzheti maga elé, hogy olyan közéleti viszonyokat teremtsen, és olyan intézményeket működtet, hogy az igazságosság fogalma és a közösség pillanatnyi igazságérzete hosszabb távon összhangba kerüljenek. Ebben van óriási szerepe a nevelésnek és a hagyománynak.

AZ IGAZSÁGOSSÁG INTÉZMÉNYEI

A közösség az elfogadott igazságosságfelfogásának megfelelő intézményeket működtet. Ezek részben az igazságosság elsődleges intézményei, mint az igazság- vagy helyesebben jogszolgáltatás. (Erről a területről nálam sokkal hozzáértőbbek remélhetően kifejtik álláspontjukat.) Másrészt a társadalom törekszik valamennyi intézménye (oktatás, kultúra, gyógyítás stb.) működésében érvényesíteni igazságosságfelfogását. Az egyenlőségen alapuló igazságosságfelfogás egy bonyolult bürokratikus kiegyenlítőrendszert működtet, amely elvonja az előnyöket (legnyilvánvalóbban a gazdaságiakat), és visszaosztja a hátrányban levőknek. Ez a kiegyenlítő mechanizmus éppen bonyolultságánál fogva óriási problémák forrása, és működtetői kivételével senkinek sem származik haszna belőle. Még a látszólag kedvezményezetteknek sem. Másrészt az emberek ezen mechanizmus szabályait általában nem fogadják el, és a többség megkísérli e szabályok megkerülését. A magasnak mondott jövedelmekre kivetett különlegesen magas adók általában a jövedelmek eltitkolásához és korrupcióhoz vezetnek. Az érdemet az igazságosság alapjának tekintő társadalomnak ugyanakkor az előnyök és a hátrányok elosztását néhány kivételtől eltekintve – például a jogszolgáltatás – nem szükséges teljes mértékben centralizálnia. Számíthat ugyanis a civil szervezetek – kamarák, egyesületek, alapítványok – közreműködésére, mert az érdemeket nem kell patikamérlegesen mérnie. Csak kevesen háborodnak fel azon, ha nem kapnak meg egy díjat vagy kitüntetést, de reklamációk és perek ezrei születnek, és emberek százezreinek igazságérzete sérül, ha jövedelemalapú ártámogatási rendszert működtetünk.

Két különleges „intézményről” külön is szólnom kell az igazságossággal kapcsolatban. Az egyik a bizalom, a másik a tekintély „intézménye”. A magukat modernnek nevező társadalmak ezeket mindenütt igyekeznek normatív rendszerekkel felváltani. Ez az ész mindenhatóságára alapozott rendszer azonban óriási adminisztratív terhet jelent, az igazságosság emberi döntésektől független, objektív megvalósíthatóságának illúzióját kelti, miközben kiiktatja a helyi társadalmi béke és megelégedettség megteremtésének két fontos eszközét. A bizalom és a tekintély ugyanis olyan esetekben is elfogadottá tehet döntéseket, amelyekben nincs lehetőség magasabb elvekből történő levezetésre. Az angolszász jogrendben egy járási bíró – a felek által is megnyugvással fogadottan – döntést hoz olyan kérdésekben, amelyekben ma Magyarországon a felek mind gyakrabban európai bírói fórumokhoz fordulnak.

Az igazságosság intézményei nem pusztán az anyagi javak (jövedelem és tulajdon) elosztására és ezen elosztás hiányosságainak korrekciójára korlátozódnak, no-

ha sokszor ez tűnik a legnyilvánvalóbbnak, ha az igazságosságot köznapi értelemben vizsgáljuk. Magukban foglalják a nem anyagi javak elosztásának és az elosztás hiányosságainak vagy esetlegességeinek korrekcióját is. Ezek az intézmények az érdem alapú igazságosságelfogás esetén – éppen az érdemek sokfélesége alapján – többfélék, és jelentős kiegyensúlyozó szerepet töltenek be. Csak egy példát említek a kultúra területéről: ha valaki nem kap meg egy „megérdemelt” állami díjat vagy kitüntetést, egy alapítvány vagy civil szervezet elismerése bonyolult normatív eljárás nélkül korrigálhatja ezt a hibát.

AZ ÉRDEMALAPÚ IGAZSÁGOSSÁGFELFOGÁS NÉHÁNY KONKRÉT KÖVETKEZTETÉSE

Milyen konkrét következtetések „vezethetők le” az érdemalapú igazságosság-felfogásból a mai magyar társadalom hat nehéz kérdésében: a demográfia, az egészség, a nyugdíj, az oktatás, a környezet és végül a gazdaság területén.

Nézetem szerint Magyarország első számú társadalmi kérdése a jövő nemzedék felnevelése, amelyet szokás demográfiai kérdéssé egyszerűsíteni. Mi következik itt az érdemalapú igazságosságelfogás következetes érvényesítéséből? A mindenható (párt)állam időszaka előtt mindenki tudta, hogy öregkorában az addig összegyűjtött vagyonára (erről bővebben a nyugdíj kérdésénél) és gyermekeire, esetleg tágabb családjára számíthat. A gyermekek felnevelése valaha a tisztas öregkor egyik, ha nem a legjelentősebb érdemigényének számított. Ezen érdemigény háttérbe szorulása (részben szorítása) mára oda vezetett, hogy az utódok felneveléséről nem gondoskodók idős korukban pontosan olyan érdemigényt támasztanak, mint a több gyermeket felnevelők. És féltő, hogy a társadalom – részben az egyenlőség alapú igazságosságelfogás elterjedtsége következtében – hajlik arra, hogy legitimnek fogadja el ezt az igényt. Pedig ez egykor csak az esetlegesség (vannak, akik nem képesek utódok létrehozására) vagy az érdemeket nem szerzők (szándékosan és tudatosan nem voltak hajlandók vállalni az utódnevelés kötelességét) iránti méltányosság és emberiség alapján történt gondoskodáskiterjesztés volt. A kérdés természetesen ennél jóval bonyolultabb, hiszen a magára maradt, idős embereket gondozó tágabb család vagy faluközösség valójában az illető viszonyai közé tartozó érdemek alapján nyújtott segítséget. A fentebbi folyamatokat-változásokat tovább árnyalva létrejöttek a nyugdíjbiztosítási rendszerek is. Mindezekkel csupán arra szerettem volna rámutatni, hogy az érdemalapú igazságosságelfogás szerint még nagyon érzékeny kérdések esetén is viszonylag tisztán különválasztható, hogy a probléma mely része vizsgálható az igazságosság szempontja szerint.

Katasztrofális demográfiai helyzetünk legfőbb oka az utódok felnevelése mint legitim érdemigény háttérbe szorulása (szorítása) vagy negligálása. Az tény, hogy ezzel a problémával számos iparilag fejlett országnak ugyanígy szembe kell néznie, csak azt bizonyítja, hogy ez az érdemigény ezekben az országokban is háttérbe szorult. Mi következik az érdemalapú igazságosságelfogásból a demográfiai kérdés társadalmi szinten való kezelésére? A családi jövedelemadó bevezetése, a szülők

nyugdíjának függővé tétele a felnevelt gyermekek jövedelmétől, a családi támogatások függővé tétele a gyermekek nevelésétől (pl. iskolába járatásától), a gyermeket nevelő családok munkavállalásának aktív támogatása, hogy csak néhányat soroljak fel. Ezekre gyakran adják azt a választ, hogy ez bonyolult – az egyenlőség alapú igazságosság szószólói valószínűnek igazságtalannak is tartják. Semmivel nem bonyolultabb, mint a vizitdíj, és a jövőnk függ tőle. A jelenlegi nyugdíjasok jó részét is egyszerű lenne szembefordítani e következtetéssel, miután a politikusok eldöntik, hogy a nemzet jövőjével foglalkoznak, vagy szavazatszerző demagógiákon törik a fejüket. Megjegyzem, hogy egy ilyen rendszer bevezetése csak hosszú távon lehetséges, és a jelenlegi nyugdíjasok helyzetét nem rontja.

A pártállam lényegében megszüntette a szilárd gazdasági alapon álló nyugdíjbiztosítás rendszerét. Ez a rendszer a természeti körülmények közül az ipari körülmények közé került közösségek generációs szétszakítottságra adott természetes válasza volt. A nyugdíjbiztosítás ésszerű rendszere azon alapult, hogy az emberek aktív éveik alatt jövedelmük egy részét – közösen – működő beruházásokba fektetik. (A gondos földművelő még egy jó ideig inkább földet vett, mert tudta, hogy gyermekei vagy bérlői azt megművelik, és ebből számára jut jövedelem öregkorában is. Aztán a kolhozba kényszerítéskor éppen igazságosságérzetén ütöttek gyógyíthatatlan sebet. Csak hogy egy újabb példát vessünk közbe az érdemigények állandóságának védelmében). A nyugdíjtakarékosság rendszerét az utóbbi hetven évben csődbe vitték, és az utóbbi tizenhétben sem tettünk eleget azért, hogy a dolgok természetes rendjét helyreállítsuk. A nyugdíjbiztosítás szétverésének egyik állomása az volt, amikor a nyugdíjat – az egyenlőség alapú igazságosságfelfogás alapján politikai demagógia kíséretében – indokolatlan mértékben kiterjesztették olyanokra is, akik ebben a rendszerben nem szereztek érdemeket, azaz nem fizettek be a nyugdíjpénztárba. A másik – még katasztrófálisabb – lépés az volt, amikor a nyugdíjpénztári befizetéseket nem fektették be, hanem felélték, és részben (mert akkor még sokkal több volt a befizetés, mint a kifizetett nyugdíj!) az éppen akkor nyugdíjasok nyugdíjának kifizetésére használták fel. A mai magyar nyugdíjbiztosítási rendszer nem nyugdíjbiztosítás, hanem csupán azt utánczó, pazarlóan működő állami segély, hiszen pusztán a nyugdíjjárulék címén befizetett adót osztja vissza a nyugdíjasoknak. A jelenlegi befizetéseket sem fektetik be működő beruházásokba, azaz a mai befizetéseket is feléljük. Igaz, a nyugdíjak függnek a nyugdíj előtti évek befizetéseitől, de ez még nem változtat a tényen, hogy ez inkább az adó és a segély formáját ölti, mint egy tényleges biztosítási rendszerét.

Mit követel meg tőlünk az érdemalapú igazságosság a nyugdíjrendszer területén? Mindenek előtt a jelenlegi befizetések egyre nagyobb hányadának működő beruházásokba fektetését, hogy néhány évtized múlva lehetőség legyen egy igazságosabb nyugdíjrendszer működtetésére, amelyben a nyugdíj (előny) a befizetett járulék (érdem) hozamával arányos. Akik bármilyen esetlegesség (például fogyatékosok, és nem tudnak dolgozni) vagy mulasztás (nem fizették jövedelmüknek megfelelően a nyugdíjjárulékot) miatt az érdemalapú igazságosságfelfogás szerint nem jogosultak ellátásra, a társadalom méltányossági és emberiességi felfogás alapján, továbbá a lehetőségek és szű-

kösségek figyelembevételével természetesen kapják meg a közösségtől az emberhez méltó élethez szükséges támogatást. De ne jelentsük ki, hogy ez az igazságosság alapján jár, mert akkor az emberek miért fizetnének nyugdíjárulékot?

A jelenlegi nyugdíjrendszer rendkívül instabil, és mindenki illúziókat kerget – vagy idős nyugdíjasok érzelmeire apellálva szavazataikat akarja begyűjteni –, aki azt mondja, hogy a jelenlegi rendszer fenntartható. Valakinek valamikor meg kell vallani a nagy átverést. Mert az egyre kevesebb munkába lépő fiatal nem tudja biztosítani – még a mainál sokkal nagyobb termelékenység mellett sem – az egyre több nyugdíjas egyre magasabb igényét, amelyet délibábos politikai ígérek és populista ötletrohamok (ingyen utazás a Malév járatain!) csak még magasabbra srófolnak.

Igazságos-e az, hogy egy élet munkája – és nyugdíjárulék fizetése – után valaki nem kap tisztességes megélhetést biztosító nyugdíjat? Feltesszem, hogy a válaszadók nagy többsége nemmel válaszol erre a kérdésre. Az egyenlőségalapú igazságosság-felfogás vezetett a mostani áldatlan állapotokhoz. A méltányosság és az emberiség azt követeli meg tőlünk, hogy kellő türelemmel, a társadalom által követhetően, ám következetesen – az érdemalapú igazságosság-felfogást szem előtt tartva – állítsuk vissza a nyugdíjbiztosítás azon rendszerét, amelyben a befizetéseket működő beruházásokba fektetjük. Nem lesz könnyű, és nem megy néhány év alatt. Lemondást, megértést és szolidaritást követel majd az egész társadalomtól, a nyugdíjasoktól is, akiről ténylegesen gondoskodni csak a jövő nemzedék tud, ám először meg kell születnie, fel kell nőnie, önellátóvá kell válnia.

A nyugdíjrendszer tönkretételének együtt fogjuk megfizetni az árát, ha a társadalom tagjai számára nem válik világossá, hogy az igazságosság alapján járó előnyök alapja az érdem, a méltányosságból adott segítség alapja pedig az emberiség.

Jár-e mindenkinek közpénzből fizetett egyenlő betegellátás? Az érdemalapú igazságosság-felfogás alapján nem. Még ha fájdalmas is, még ha pillanatnyi igazság-érzetünk tiltakozik is ellene! Azonnal tegyük hozzá, hogy a szolidaritás, a méltányosság és az emberiség alapján mindenkinek szavatolni lehet az életveszély elhárítását (már amennyiben elhárítható) és az ésszerű gyógyítást. Az érdemalapú igazságosság-felfogás azonban azt követeli meg, hogy – az igazságosság alapján – a gyógyítás csak bizonyos határig teljesíthető, és függ az illető érdemeitől. Például attól, hogy ki mennyire ügyel egészségének megőrzésére (már csak azért is, mert ha nem lesz beteg, akkor nem kell gyógyítani!), és attól is, hogy ki milyen mértékben járul hozzá a gyógyítás költségeihez.

Azon lehet vitázni, hogy a korábbi hamis illúziókat milyen gyorsan és brutálisan váltjuk fel ennek kimondásával, és azon is, hogy a szolidaritás milyen mértékű legyen. Ám arról aligha lehet értelmes vitát folytatni, hogy ha az emberek nem érdekeltek a gyógyítási költségek ésszerű mértéken tartásában, és nem fogadják el bizonyos határok létét, akkor a szűkösségek és esetlegességek következtében sokkal rosszabb helyzet állhat elő annál, mintha józan belátással azt mondjuk az egészségükkel nem törődő és/vagy egészségbiztosítást nem fizető polgártársainknak, hogy sajnos ezt a – nem életmentő – műtétet vagy gyógymódot az ő esetében közkölségen nem alkalmazhatjuk, mert nincs rá legitím érdeme. Embertelen?

Igen. Igazságtalan? Nem. Az talán igazságosabb, ha valaki – aki tisztességesen fizette az egészségbiztosítási járulékot – azért nem kapja meg a kezelést, mert az elszegényedett ellátási rendszerben „nem került sorra”? Az érdemalapú igazságosság-felfogás olykor embertelennek tűnő helyzeteket teremthet. Az egyéntől nem is várhatjuk ennek könnyű elfogadását. Az elfogadást és a helyes társadalmi igazságérzet kialakulását azonban nagyban elősegítheti, ha ezeket a kérdéseket tudatosan végiggondoljuk, és nem kergetünk hamis illúziókat.

Mi következik tehát az érdemalapú igazságosság-felfogásból? Tudatos egészségmegőrzés és egészségvédelem, továbbá az egészségbiztosítási járulék fegyelmezett fizetése. Az igazságosság alapján egyébként nem járó ellátásokat így – szolidaritási és embe-riességi alapon – egyre többekre terjeszthetjük ki, de először azokat kell ellátni, akik megérdemlik. Persze, ha elfogadjuk az igazságosság érdemalapú felfogását!

Milyen politika és milyen intézményrendszer következik az érdemalapú igazságosság-felfogásból az oktatás területén? A közoktatáshoz való jogra értelmetlen alkalmazni bármely igazságosság-felfogást. A szülőnek kötelessége gondoskodni gyermekéről, a közösségnek kötelessége átadni nekik mindazt, ami szükséges az életben való eligazodáshoz. Nem azért neveljük fel, és tanítjuk meg az életben nélkülözhetetlen tudásra gyermekeinket, mert megérdemlik, hanem mert ez a belénk oltott törvény. Másrészt a társadalom működésének és stabilitásának alapja az iskola, amelyben – a család mellett, ma sokszor helyett – átörökítődnek az egyetemes és a társadalmi értékek – a jó élet általános és társadalmi feltételei –, a hagyományok és a kulturális kánon, amelynek része az igazságosság-felfogás is.

Ma nagyon divatos az *esélyegyenlőség* hangoztatása, és gyakran úgy tűnik, mint-ha közvetlen kapcsolatban állna az igazságossággal. Az egyenlőség alapú igazságosság-felfogás valóban azt állítja, hogy mindenki számára egyenlő esélyeket kell teremteni-biztosítani, ezzel gyakran éppen kevesebb lehetőséget nyújtva mindenkinek. Az érdemalapú igazságosság-felfogás úgy értelmezi, hogy az esélyteremtés nem igazságosság kérdése, hanem a társadalom alapvető érdeke, továbbá a minél szélesebb és nem a minél egyenlőbb esélyek megteremtése a cél. Az esélyekkel élve aztán lehetőség nyílik olyan érdekek megszerzésére, amelyek alapján az igazságosság kérdése vizsgálható.

Az iskola esetében alapvető kérdés, hogy az oktatási intézmények hogyan és milyen mértékben közvetítik az általános értékeket és a társadalom változó hagyományait mint a jó élet egyetemes és társadalmi feltételeit. Ennek az értékközvetítésnek az igazságosság-felfogás az egyik kulcseleme. Ha ugyanis az iskola érdemalapú igazságosság-felfogást közvetít, akkor a társadalom hosszú távon nagy valószínűséggel ezt a felfogást teszi magáévá. Sajnos az oktatáspolitikai ma számos területen – nyíltan vagy burkoltan – éppen ennek az ellenkezőjét közvetíti. A tanulói munka értékelésének hiányai, a tanári tekintély nyílt megkérdőjelezése mind ebbe az irányba mutat.

Ugyancsak ebben a témában az igazságosság konkrét kérdései között ma Magyarországon nem kerülhető meg az egyetemi felvétel és az egyetemi oktatás finanszírozásának kérdése. Az egyenlőség hívei aligha mondhatnak mást, hogy ezt

mindenkinek biztosítani kell. Ez persze kivitelezhetetlen, mert az emberek egy része egyszerűen nem képes felsőfokú tanulmányokra, ha a felsőoktatás jelenleg többé-kevésbé elfogadott meghatározását használjuk. Más a helyzet, ha diplomagyártásban gondolkodunk, ám ne ez legyen a cél. Az erőforrások véges volta – a szűkösség – is arra indít, hogy a felsőfokú tanulmányok nem finanszírozhatók mindenki számára közpénzből. Ekkor pedig az előny – az egyetemi felvétel – juttatása során aligha indulhatunk ki másból, mint az érdemből, amely a tanuló tehetségén, szorgalmán, eddigi munkáján stb. alapul. Azt, hogy az érdemeket hogyan és milyen módon kell figyelembe venni, már képezheti vita tárgyát. Legszerecsesebb és a köz javát leginkább olyan rendszer szolgálja, amelyben a legtehetségesebbek, a leginkább motiváltak jutnak ezekhez a javakhoz, azaz akik a legtöbb érdemet szerzik. Az élet esetlegességei (tehetséges és motivált gyermek körülményei miatt nem jut el a felsőoktatásba) következtében fellépő hibákat az iskola-rendszer a tehetségek felkutatása, gondozása révén és ésszerű ösztöndíjrendszerrel korrigálhatja. Az érdemek pontos mibenlétének meghatározása és állandósága itt is nyilvánvalóan hozzátartozik az igazságosság és az igazságérzet mennél jobb egybeeséséhez.

Az emberiség a XX. században olyan mértékben és hatékonysággal kezdte el pusztítani az élet – benne saját élete – feltételeit jelentő környezetet, hogy ez fennmaradásunkat veszélyezteti. A környezet megóvása alapvető közösségi, politikai kérdéssé vált. Érdemes megemlíteni ezt a jó élet változó hagyományainak példajaként is. A XVI. században a környezet védelmét aligha sorolták a társadalmi értékekhez. Ugyanakkor napjainkban felelőtlenség a környezet kérdéseit annyival elintézni, és a jövő generációit azzal nyugtatni, hogy a tudomány majd megoldja, hiszen eddig is sok kérdést megoldott, ennek ugyanis semmilyen tudományos alapja nincs. A nagyméretű meteorbecsapódások, a szökőár, a hurrikánok és a pusztító földrengések problémái sincsenek megoldva, csak ezek viszonylag ritkán következnek be. A környezet pusztításával kapcsolatban azonban nem így állunk, itt azonnali teendőink vannak. Az érdemalapú igazságosság – bármennyire elfogadhatatlannak tűnik is az iparilag fejlett világ számára – azt mondatja velünk, hogy aki gondatlanul, pazarlón és felelőtlen módon kezeli a természeti erőforrásokat, annak kell viselnie az emiatt bekövetkező hátrányokat.

Az igazságosság kapcsán eddig általában az előnyök elosztását taglaltam. A jogszolgáltatás említésével ugyan utaltam arra, hogy az igazságosság magában foglalja hátrányok kirovását is. Az érdemalapú igazságosságelfogás elfogadása környezetünkhez való viszonyunk jelentős megváltoztatását követeli meg. A környezetet tudatosan kímélőknek – személyeknek és vállalatoknak – jelentős és nyilvánvaló előnyöket kell élvezniük a környezetet károsítókkal szemben. S mivel a környezet állapotának megóvása nem tűr halasztást, a törvényhozásnak a korábbinál sokkal keményebben kell fellépnie közös jövőnk érdekében.

Az igazságosságelfogás konkrét következtetéseinek vizsgálata során a végére hagytam a gazdaság, vagy ha tetszik, a gazdasági igazságosság kérdését. Az egyenlőség alapú igazságosságelfogások szerint a javakat, a vagyont és a jövedelmet

egyenlően kell elosztani. E felfogás képviselői általában liberális gondolkodóknak vallják magukat, mégis ezen a ponton erős állami kiegyenlítő mechanizmusokat képzelnek működtetni. Az érdemalapú igazságosság-felfogás ezzel szemben azt állítja, hogy mindenki kapja meg, amit megérdemel, de ne kapjon semmi olyat, amit nem érdemelt meg. Ez a gondolkodásmód alapvetőnek tekinti a legitim tulajdon és a tisztességes piaci viszonyok védelmét. A tulajdon ebben a felfogásban érdem, amelyből – igazságosan – előnye van tulajdonosának. Ugyancsak érdem a tisztességes gazdálkodási képesség és tudás, amelyből ugyancsak előny származik.

A gazdaság területén az érdem alapú igazságosság-felfogás a szabad és tisztességes piaci viszonyok érvényesülésében éppen saját felfogásának visszaigazolását látja. A helyzetet nyilvánvalóan bonyolítja, hogy a szabad jelző mellé hozzátettük a tisztességest is.

Az egyenlőség alapú igazságosság-felfogás alapján főként az anyagi javak elosztásának kérdését érdemes végiggondolni. Érdekes ugyanakkor belegondolni, hogy az anyagi javak egy bizonyos határon túli felhasználása – ésszerű körülmények között – nagyon is korlátozott. A jelentős vagyonnal vagy jövedelemmel rendelkező emberek tényleges fogyasztása ugyanis egyáltalán nem arányos vagyonukkal vagy jövedelmükkel. Amikor magas jövedelmű emberek drága éttermekben vacsoráznak, drága autókat vesznek, valójában jócskán értéken felül vásárolnak dolgokat és szolgáltatásokat. A hatalmas vagyonok fölötti rendelkezés sokkal inkább az emberek sorsa feletti döntésekben – a hatalomban – ölt testet, semmint az elfogyasztott javak mértékében. Egy jól működő piacgazdaságban ezért valójában kevés beavatkozásra van szükség és lehetőség.

A globalizáció azonban ezen is sokat változtatott. A gazdasági döntések olyan riasztó mértékben váltak függetlenné az emberi körülményektől, hogy a döntéshozó nem látja, nem láthatja döntése következményeit. Esélye sincs a gazdasági racionalitáson kívüli mérlegelésre.

Országunk gazdasági helyzete azonban merőben különbözik a szervesen fejlődött gazdaságokétól. Nem állíthatjuk, hogy ott nincs baj, a globalizáció ott is komoly veszélyeket rejt. A mi szervetlenül fejlődött gazdaságunk traumái azonban összehasonlíthatatlanul nagyobbak.

Az emberek természetes igazságérzetén óriási sebet ejtett az egyenlőség-alapú igazságosság-felfogáshoz hasonló érvek alapján történt államosítás. Akár a szenvedők, akár a „kedvezményezett” csoportjában voltak. A volt tulajdonosok semmi-vel sem szolgáltak rá, „nem érdemelték meg”, hogy elveszítsék tulajdonukat. Embertelennek tűnhet, de a társadalom egészét tekintve ez volt a kisebb sérülés. A sokkal nagyobb bajt az elvesztett tulajdon nem hatékony működtetése és a gazdasági fejlődés visszaesése jelentette. Ez a *közös veszteség* sokszorosa a volt tulajdonosok tényleges fogyasztási veszteségének. Ehhez mérhető veszteséget csak a társadalom hitének, ha úgy tetszik, az érdemekbe vetett hitének megrendülése jelentett. A modernnek mondott világ hedonista fogyasztáskultuszát nálunk csak felerősítette az a tudat, hogy semmi sem biztos. „Ha el lehet venni az üzletet vagy a gyárat, akkor jobb, ha ma megszünk mindent, mert az legalább a miénk

marad.” Máig szenvedünk ennek hatásától. A rendszerváltás zűrzavarában vagyonna szert tett magyarok azonnal a vagyon előnyeivel akartak élni, a vagyonkoncentráció nem a nemzeti tőkét növelte, hanem a nemzetközi vásárlóerőt.

A rosszul működő magyar gazdaságot az egy ideig számunkra elzártan (valójában mi voltunk tőlük elzárva) működő, minket a fejlődésben messze megelőző „nyugati” kétszer is lépre csalta. Először akkor, amikor a hatvanas és hetvenes évek kölcsöneivel segédkezet nyújtott a „létező szocializmus” agóniájának meghosszabbításához. Másodszor a kilencvenes évek politikai változásai során, amikor csendestársként közreműködött abban, hogy az állami (köz)vagyon a kommunista rendszer letéteményeseinek tulajdonába kerüljön. Bármilyen meglepő is, addig csak a kezelésükben volt, s noha a kezelői jog majdnem vagyoni értékű jog, mégis csak más tulajdonosnak lenni.

A rendszer különös perverzítése, hogy a kommunista diktatúra elkobzott ingatlanjai e diktatúra mai – tényleges és politikai – örököseinek tulajdonába kerültek, és az új tulajdonosok sokszor ésszerű érvekkel indokolják meg, hogy miért rendjén való, hogy az ügyesebbeknek és szerencsésebbeknek több jut. Egyébként sem eszik meg mindet, hanem például munkahelyeket teremtenek vagy jótékonykodnak. Az emberek túl sok változást megért igazságérzetét ez az érvelés az irracionálisig feszíti.

Mi lehet a megoldás? Azonnali megoldás véleményem szerint nincs. Csupán hosszabb távon reménykedhetünk, hogy egy ésszerű és a nemzet javát előtérbe helyező politika kellő türelemmel, délibábos ígérek nélkül kívánja az igazságosság ésszerű – érdemalapú – felfogásán alapuló intézkedéseit összhangba hozni az emberek igazságérzetével. Hosszú út lesz. ❖